

Inga Arlauskaitė-Zakšauskienė

Vakarų pagalbos Lietuvos partizanams mito analizė

Atsirasti Vakarų pagalbos mitui turėjo įtakos daugybė veiksnių: sovietinė propaganda, komunistinis teroras, Lietuvos partizanai, Vakarų radijo stotys, Vakarų slaptosios tarnybos ir kt. Norint suprasti, iš kur tarp partizanų paplito viltis ateisiančia Vakarų pagalba, būtina įvertinti tuometinę geopolitinę ir istorinę erdvę keliais pjūviais – nuo tarpvalstybinių santykių dinamikos po Antrojo pasaulinio karo iki laisvės kovotojų mąstysenos ir veiksnių, formavusių partizanų kaip individų pasaulėžiūrą.

IVADAS

Lietuvių tautinėje savimonėje labai gajus gandas, kad Vakarų demokratinės šalys žadėjo Lietuvos partizanams pagalbą ir taip skatino jų ginkluotąjį pasipriešinimą sovietų valdžiai. Norint išnagrinėti šį Lietuvos visuomenės sąmonėje giliai įsišaknijusį mitą, būtina įvertinti sudėtingą to laikotarpio tarptautinę padėtį, Lietuvos padėtį ir neseną istorinę patirtį 1918–1919 m. atkovojoant Lietuvos nepriklausomybę, taip pat aplinką,

į kurią pateko okupuotos šalies gyventojai, ir visas kitas aplinkybes, turėjusias įtakos partizanų apsisprendimui eiti į miškus. Analizuojant „Vakarų pagalbos“ teiginio atsiradimo ištakas, akivaizdu, kad šiame procese galėjo reikštis ir reikėsi daugybė veiksnių: sovietinė propaganda, komunistinis teroras, Lietuvos partizanai, Vakarų radijo stotys, Vakarų slaptosios tarnybos ir kt. Siekiant suprasti, kaip tarp partizanų paplito tikėjimas ateisiančia Vakarų pagalba, tikslinga išnagrinėti tuometinę geopolitinę ir istorinę erdvę keliais pjūviais – nuo tarpvalstybinių santykių dinamikos po Antrojo pasaulinio karo iki laisvės kovotojų mąstysenos ir veiksnių, formavusių partizanų kaip individų pasaulėžiūrą. Siekiant išvengti sąvokų painiavos, kas buvo laikoma pagalba iš Vakarų, kurios tikėjosi partizanai, tyrime vartojamos sąvokos „Vakarų pagalba“ ir „Vakarų intervencija“ sutapatinamos, nes įvairiuose šaltiniuose Vakarų valstybių vaidmuo įvardijamas skirtingai. Vienur pagalba suvokiama kaip kariniai veiksmai Europoje, išstumiant sovietus iš okupuotų valstybių, ir Lietuvos išlaisvinimas, kitur tiesiogiai reiškia

paramos pinigais, ginklais ir amunicija viltis. Sąvokos „anglosaksai“, „amerikiečiai“, „Vakarai“ darbe vartojamos kaip sinonimai, apibūdinantys subjektą, iš kurio Lietuvoje buvo tikimasi ir laukiama pagalbos vykstant pasipriešinimo kovoms.

Priežastys, dėl ko vykstant pasipriešinimo kovoms susiformavo įsitikinimas, kad Vakarai suteiks kovojančiai Lietuvai pagalbą, neaiškios. Kadangi visuomenėje neginčytinai paplitusi amerikiečių pagalbos Lietuvos partizanams idėja, tačiau sunku nustatyti tikslų momentą ir šaltinį, kada ji susiformavo, tyrime vartojamas „mito“ terminas kaip vienpuse informacija pagrįsto dalyko išaukštinimas visuomenėje. Paradoksalu, bet, nesant nustatyto tikslaus Vakarų pagalbos mito šaltinio, kaip tik Vakarų radijo įtaka ginkluotojo pasipriešinimo raidai pamažu buvo paversta svarbiausia mito, kad amerikiečiai mus apgavo, dalimi. Sovietinei propagandai sąmoningai diegiant šią idėją pasitelkus pseudoistorinius darbus, galiausiai visuomenėje įsitvirtino įsitikinimas, kad radijo laidose amerikiečiai kurstė Lietuvos ginkluotąjį pasipriešinimą, o vėliau nepateisino partizanų vilčių.

Tyrimo tikslas – nustatyti, ar Vakarų radijo stočių laidų transliacijos į okupuotą Lietuvą galėjo nulemti ginkluotos partizanų kovos tęsinį tikintis žadamos pagalbos iš Vakarų. Taip pat siekiama išsiaiškinti, ar Vakarų pagalbos mitas galėjo atsirasti ir paplisti tarp pasipriešinimo kovų dalyvių. Šių tikslų siekiama išsikeliant tokius uždavinius: 1) išanalizuoti Vakarų radijo stočių laidas, kurios galėjo sukurti tokį mitą; 2) apžvelgti Vakarų pagalbos idėjos formavimosi prielaidas ir raidą tarp Lietuvos laisvės kovų dalyvių; 3) aptarti kitas psichologines partizanų priežastis, galėjusias turėti įtakos Vakarų pagalbos mito susiformavimui ir paplitimui. Tyrimo objektas – Vakarų pagalbos Lietuvos partizanams mito sklaida. Tyrime pagrin-

džiama, kad Vakarų radijo stotys negalėjo būti šio mito iniciatorės ir skleidėjos.

Užsienio istoriografijoje tema nesulaukė tyrimų. Išsamiau problema nenagrinėta nei lietuvių išeivijos, nei nepriklausomos Lietuvos tyrėjų, išskyrus Kęstučio Girniaus studiją „Partizanų kovos Lietuvoje“¹, kurioje ši tema gvildinama skyriuje „Vakarų intervencijos viltis“². Pasitelkiant pagrindinę partizanų spaudą čia išsamiai analizuojamos partizanų Vakarų intervencijos viltys, išeivijos organizacijų ir Amerikos laikysena Lietuvos išvadavimo klausimo atžvilgiu, nagrinėjamos psichologinės priežastys, kodėl partizanai jautėsi amerikiečių nuvilti ir apgauti. Nesant aptariamų temų bendros mokslinės sintezės, tyrimui atskleisti pasitelkta Vakarų istoriografija, nagrinėjanti radijo stočių istoriją, ir lietuvių istoriografija, atskleidžianti pasipriešinimo kovų Lietuvoje reiškinį. Lietuvoje Vakarų radijo stočių temą bendrais bruožais aptarė Rimantas Pleikys³. Iki šiol tai didžiausias Vakarų radijo transliacijas į sovietinę Lietuvą nagrinėjantis tyrimas, tačiau jame daugiausia susitelkta į radijo bangų slopinimo problemas, tuo tarpu smulkesnė radijo stočių į Lietuvą transliuotų laidų analizė neatliekama. Taip pat nekeliamas ir Vakarų pagalbos Lietuvos partizanams mito klausimas, nors tyrime ir apžvelgiamos partizanų galimybės klausytis radijo laidų. Aktualūs užsienio tyrėjų darbai daugiausia skirti Vakarų radijo stočių transliacijų istorijai. Vakarų istoriografijoje, kuri Baltijos šalis suvokė kaip vieną tyrimų grupę, transliacijos į sovietinę Lietuvą kaip atskiras reiškinys netyrinėtos. Pagrindiniai darbai, atskleidžiantys „Laisvosios Europos radijo“ ir „Laisvės radijo“ transliacijų į sovietinio bloko valstybes istoriją, parašyti buvusių šių stočių vadovų⁴. Lietuvos pasipriešinimo kovų etapų analizei pasitelkti jau chrestomatiniiais tapę lietuvių istoriografijos veikalai⁵. Partizanų pasaulėžiūrai, psichologiniam nusiteikimui

ir viltims atskleisti naudotasi partizanų atsiminimais, iš kurių vertingiausias Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis⁶, rastas KGB archyve. Šių atsiminimų kaip pirminio šaltinio partizanų gyvenimui pažinti svarbą lemia tai, kad jų autorius buvo Dainavos apygardos vadas, atsakingas už pagrindinės partizanų spaudos leidimą. Vadovaujamos pareigos, asmeniniai kūrybiniai autoriaus gabumai ir tai, kad atsiminimai bunkeriuose buvo rašomi vykstant nuožmioms kovoms, nulėmė, kad juose itin tikroviškai atskleista partizanų realybė, požiūris į aplink vykstančius pokyčius ir pasaulėjauta. Dauguma temai aktualių istorinių šaltinių, kalbančių apie Vakarų radijo veiklą šaltojo karo metais sovietinės Lietuvos atžvilgiu, saugoma Huverio instituto archyve, Jungtinėse Amerikos Valstijose. Tai „Amerikos balso“ ir „Laisvosios Europos radijo“ dokumentai, atskleidžiantys radijo stočių veiklos specifiką, JAV vyriausybės reikalavimus laidų turiniui, požiūrį į SSRS okupuotas Baltijos šalis, taip pat ataskaitas, liudijančias Vakaruose turėtą informaciją apie pasipriešinimo kovų padėtį Lietuvoje.

Tyrimo aktualumą lemia faktas, kad dar ir šiandien Vakarų pagalbos ir amerikiečių apgaulės mitas, tariamai kainavęs tūkstančius Lietuvos partizanų gyvybių, skatina diskusijas viešojoje erdvėje ir akademiniuose sluoksniuose. Šio Lietuvos visuomenėje itin gajaus ir paplitusio mito nei kilmė, nei tikrumas ir pagrįstumas iki šiol netyrinėti.

VAKARŲ RADIOJO TRANSLIACIJOS Į OKUPOTĄ LIETUVĄ VYKSTANT LAISVĖS KOVOMS

Nusileidus geležinei uždangai Vakarų radijo transliacijos į okupuotas Baltijos šalis buvo vienintelis būdas teikti objektyvią informaciją pavergtoms tautoms. Transliacijų

pradžioje Sovietų Sąjungoje dar nebuvo sukurta radijo bangų slopinimo tinklo, tad Lietuvos gyventojai galėjo išgirsti sovietinės propagandos nepakoreguotus pasaulio įvykius. Analizuojant Vakarų radijo transliacijų poveikį šalies gyventojams labai svarbu įvertinti politinę radijo stoties steigėjo orientaciją, tikslus, laidų pobūdį, informacijos šaltinius. Tai objektyvūs veiksniai, apibūdinantys Vakarų radijo stočių veiklos metodus ir tikslus.

Penktajame dešimtmetyje sovietinės Lietuvos teritorijoje turimais radijo imtuvais buvo galima girdėti penkias Vakarų radijo stotis: Vatikano radiją, BBC, „Amerikos balsą“, „Laisvosios Europos radiją“ ir „Laisvės radiją“. Vatikano radijo laidos lietuvių kalba buvo orientuotos vien į tikslinę tikinčiųjų auditoriją. Šios radijo stoties pasipriešinimo kovų laikotarpio vienos ar dviejų valandų per dieną laidas, transliuotas skirtingu laiku, sunku būtų laikyti galėjusiomis turėti didesnę poveikį klausytojams. Dėl šių priežasčių Vatikano radijo transliacijos, kurios tik vėlesniais sovietinės okupacijos metais tapo pastovesnės ir dažnesnės, straipsnyje neanalizuojamos.

Didžiosios Britanijos įsteigtos radijo stoties BBC, kuri niekada neturėjo lietuviškos tarnybos ir netransliavo lietuviškai, laidos pasiekdavo ir Lietuvos partizanus. Sovietų valdžia šią radijo stotį buvo priskyrusi prie vadinamosios pilkosios propagandos ir Sovietų Sąjungos teritorijoje slopino tik iš dalies⁷. Kitaip nei „Amerikos balsas“ ir „Laisvės radijas“, BBC nebuvo laikoma valstybinės politikos įrankiu. Atvirkščiai, angliškos tradicijos radijo stotis vengė būti vertinama kaip vietinės aplinkos dalis ir siekė transliuoti objektyvią ir netendencingą naujienų analizę, o ne emocinę kalbą paremtus ideologinius šūkius⁸. Savo radijo laidose BBC neidealizavo praeities, nesirėmė egzilinėmis vyriausybėmis kaip moralinės

valdžios šaltiniu ir nesitelkė į rezistenciją. Rinkdama savo laidoms informaciją, ši radijo stotis nesirėmė cenzūruota vietine spauda ir siekė pateikti nepriklausomų argumentų. Toks Didžiosios Britanijos vyriausybės įsteigtos radijo stoties atsidasavimas objektyvumui pavertė ją neefektyviu įrankiu siekiant pokyčių už geležinės uždangos. Svarbu pažymėti, kad per visą transliacijų už geležinės uždangos laikotarpį BBC niekada neturėjo laidų, specialiai skirtų okupuotų Baltijos šalių (taip pat ir Lietuvos) klausytojams jų gimtosiomis kalbomis. Šiose šalyse buvo girdimos BBC radijo laidos rusų kalba, pradėtos rengti 1948 m. ir skirtos sovietinei Rusijai. Kaip liudija pagrindinė partizanų spauda ir prisiminimai, BBC laidos buvo vienas pagrindinių objektyvios Vakarų informacijos šaltinių. Įvertinant principingas BBC radijo laidų rengimo taisykles, daryti prielaidą, kad ši radijo stotis padėjo platinti Vakarų pagalbos okupuotoms šalims mitą, būtų neteisinga.

JAV įsteigtų radijo stočių „Amerikos balsas“ ir „Laisvės radijas“ laidos, skirtos už geležinės uždangos pasilikusioms šalims, Sovietų Sąjungoje buvo vertinamos prieštaringai dėl keleto priežasčių. Pirmą, „Amerikos balsas“, lietuviškas radijo laidas pradėjęs transliuoti į Lietuvą 1951 m. vasario 16 d., dėl savo ryšių su JAV valstybės departamentu Sovietų Sąjungos saugumo buvo traktuojamas kaip JAV politikos įrankis ir priskiriamas prie pilkosios propagandos. Dar griežčiau Sovietų Sąjunga vertino „Laisvės radiją“, kurį priskyrė prie juodosios propagandos. Kaip tik nuo 1953 m., t. y. „Laisvės radijo“ laidų rusų kalba transliacijų pradžios, Sovietų Sąjunga ėmėsi slopinti Vakarų radiją ir pradėjo „radijo gynybos“ kampaniją⁹. Antra, šių amerikietiškių radijo stočių laidoms sovietai visada reikė priekaištus dėl neva jų skleidžiamos informacijos neobjektyvumo, agresyvumo ir pasipriešinimo sovietų valdžiai kurstymo.

Ne itin gausioje lietuvių istoriografijoje, nagrinėjančioje Vakarų radijo transliacijas į Lietuvą, „Laisvosios Europos radijas“ (angl. *Radio Free Europe*) ir „Laisvės radijas“ (*Radio Liberty*) dažnai sutapatinami. Tačiau šios JAV įsteigtos radijo stotys buvo skirtingos organizacijos, veikė skirtingais metodais ir skirtingai buvo vertinamos tiek Sovietų Sąjungos, tiek pačių Jungtinių Valstijų. „Laisvosios Europos radijas“, spaudžiamas Baltijos šalių išeivių organizacijų¹⁰, kurios aktyviai veikė JAV 1950–1953 m., svarstė galimybę pradėti transliacijas į okupuotas Baltijos šalis. Tačiau pasipriešinus Jungtinių Valstijų Senatui, trūkstant lėšų, esant ribotoms techninėms galimybėms bei dėl bendros to meto tarptautinės padėties šio radijo vadovybė laidų į okupuotas Baltijos šalis nepradėjo iki pat 1975 m.

„Laisvosios Europos radijas“, kuris, kaip išaiškėjo XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje, buvo iš dalies finansuojamas ir kontroliuojamas Amerikos centrinės žvalgybos valdybos (toliau – CŽV), oficialiai veikė kaip nepriklausoma nuo vyriausybės institucija¹¹. Viešai pabrėžiama nepriklausomybė nuo JAV vyriausybės politikos ir įsteigimas visuomeniniais savanorystės pagrindais leido radijo stoties redakcijoms rengti griežtesnes ir agresyvesnes laidas, transliuojamas į sovietinio bloko šalis.

Po Antrojo pasaulinio karo Vakaruose braižomuose Europos žemėlapiuose okupuotos Baltijos šalys atsidūrė Sovietų Sąjungos teritorijoje. Nors JAV niekada nepripažino šių šalių aneksijos į SSRS sudėtį, jų statusas buvo vienas iš veiksnių, galėjusių stipriai pabloginti JAV ir SSRS santykius vykstant šaltajam karui. Tikėtina, kad agresyvios antisovietinės „Laisvosios Europos radijo“ laidos, transliuojamos gimtosiomis Baltijos regiono šalių kalbomis, būtų dar labiau padidinusios įtampą tarp besivaržančių dviejų didžiųjų valstybių, aptariamų laikotarpiu jau kariavusių Korėjoje¹².

Kaip tik propagandinis „Laisvosios Europos radijo“ rengiamų laidų pobūdis ir galimybė, kad pradėjus tokias transliacijas į Baltijos šalis dar labiau padidės įtampa tarp geopolitinių priešininkų, tapo lemiamais veiksniais, kad šios stoties transliacijos į sovietinę Lietuvą buvo atidėtos neribotam laikui. Teiginio „Ar amerikiečiai mus apga-vo?“ tikrumo kontekste „Laisvosios Europos radijas“ buvo vienintelė radijo stotis, kuri teoriškai būtų galėjusi savo laidomis skatinti Lietuvoje pasipriešinimo kovas ir klaidinti partizanus menamos Vakarų pagalbos galimybė. Galima hipotetiškai svarstyti, ar „Laisvosios Europos radijo“, kurio laidos pasižymėjo agresyvia antisovietine retorika, transliacijos į Lietuvą būtų prisidėjusios prie lietuvių pasipriešinimo judėjimo raidos. Korporaciniai „Laisvosios Europos radijo“ dokumentai, kuriuose svarstoma galimybė pradėti transliacijas į Baltijos šalis ir galimas laidų poveikis vietos gyventojams, atskleidžia, kad pagrindinė žinia, kurią norėta perduoti už geležinės uždangos, buvo „vilties žinia, informavimas apie jų tautiečių laisvajame pasaulyje vykdomą veiklą siekiant išlaisvinti tėvynę bei aštri komunizmo kritika“¹³. Be to, „Laisvosios Europos radijas“ vadovavosi aiškiai apibrėžtomis laidų į Sovietų Sąjungą rengimo instrukcijomis ir griežtai draudė transliacijas, kurios galėtų privesti prie sukilimo ar kitokio ginkluoto pasipriešinimo režimui¹⁴. Žinia, kad amerikiečiai ateis represuotoms tautoms į pagalbą, radikaliai neatitiko JAV radijo laidų rengimo koncepcijos. Taigi faktas, kad ši radijo stotis iki pat 1975 m. netransliavo laidų į Lietuvą, bei tai, kad netgi šiai stotčiai buvo taikomos griežtos radijo laidų į sovietų okupuotus regionus rengimo taisyklės ir cenzūra¹⁵, atmeta bet kokią hipotezę, kad „Laisvosios Europos radijo“ bangomis buvo sukurtas mitas, jog amerikiečiai atsiųs pagalbą Lietuvos miškuose kovojusiems partizanams.

„Laisvės radijas“ – penktoji į Sovietų Sąjungą laidas transliavusi JAV radijo stotis, įsteigta esą visuomeniniais pagrindais, o iš tiesų taip pat valdoma ir finansuojama JAV valstybės departamento ir CŽV. Amerikoje išėivius iš Rusijos vienijusio Rusijos tautų išlaisvinimo komiteto suformuotai šios radijo stoties redakcijai didelę įtaką darė JAV veikiančio Antibolševikinės kovos koordinacinio centro nuostatai¹⁶. Dėl skirtingų aktyviai radijo stoties veikloje dalyvaujančių steigėjų skyrėsi „Laisvės radijo“ laidų rengimo sąlygos ir pobūdis. Radijo laidų vedėjai į Sovietų Sąjungos klausytojus kreipdavosi Rusijos išėivių vardu kaip į savus Sovietų Rusijos žmones. „Laisvės radijo“ laidų pobūdis ir informacijos pateikimo metodas nulėmė itin priešišką sovietų valdžios požiūrį ir aktyvius veiksmus joms slopinti. Kreipimasis transliacijų metu į sovietų auditoriją žodžiu „mes“ kūrė iliuziją, kad „Laisvės radijas“ dalyvauja kasdieniame žmonių gyvenime, kalba jiems suprantama kalba ir jiems aktualiais klausimais. Pats faktas, kad buvo radijo laidų, skirtų okupuotoms šalims, įkvėpė Sovietų Sąjungos piliečiams viltį, kad jų likimas Vakarams rūpi. Ne mažiau svarbu ir tai, kad pirminis „Laisvės radijo“ tikslas buvo teikti Sovietų Sąjungos gyventojams teisingą informaciją, kurios sovietiniai cenzoriai niekada nebūtų praleidę, bet kuri būtų buvusi itin svarbi, jeigu vieną dieną čia būtų įsitvirtinusi demokratija¹⁷.

Dėl griežtai nenustatytų „Laisvės radijo“ laidų rengimo taisyklių ir nepripažinimo politikos JAV valstybės departamentas negalėjo leisti transliuoti laidų, skirtų „sovietų estams“ arba „sovietų lietuviams“ ir šios radijo stoties laidų gimtosiomis regiono kalbomis galimybė net nebuvo svarstoma. Okupuotos Lietuvos teritoriją nuo 1953 m. pasiekė „Laisvės radijo“ transliacijos rusų kalba, skirtos sovietinės Rusijos auditorijai. Laidų, skirtų specialiai Baltijos šalims,

nebuvo iki pat „Laisvės radijo“ ir „Laisvosios Europos radijo“ stočių susijungimo į vieną organizaciją 1976 m.¹⁸ Įvertinus faktą, kad „Laisvės radijas“ transliacijas pradėjo 1953 m., kai organizuotas Lietuvos partizaninis judėjimas jau buvo beveik numalšintas, tikimybės, kad šis Vakarų radijas savo laidomis galėjo skatinti lietuvius eiti į miškus ir laukti amerikiečių pagalbos, nėra.

Nagrinėjant Vakarų radijo stočių transliacijas ir Lietuvos partizaninį judėjimą, svarbu įvertinti, kokia informacija apie pasipriešinimo mastą pasiekė Vakarų. Be viso to, kas pasakyta anksčiau, analizuojant Vakarų radijo laidų vaidmenį partizaninio karo eigai, būtina įvertinti realius pajėgumus klausytis transliuojamų laidų, t. y. realų žmonių ir radijo imtuvų skaičių. JAV duomenimis, iki okupacijos Lietuvoje buvo 3 238 000 gyventojų. Apie 615 000 lietuvių vėliau buvo ištremta arba represuota. Tuo laikotarpiu Lietuvoje buvo registruota 25 000 radijo imtuvų¹⁹. Šie skaičiai neapėmė neregistruotų radijo imtuvų, tačiau tikėtina, jog, įvertinus ir tai, radijo imtuvų vis vien buvo per mažai, kad būtų perduota savalaikė ir visavertė informacija. Taip pat neįvertintos karo meto aplinkybės, kai naudojami radijo imtuvai buvo konfiskuojami, naikinami ir pan. 1941 m. birželio 1 d. Lietuvoje buvo 87 600 radijo aparatų, iš jų 28 000 – kaime, kur daugiausia ir vystėsi ginkluotasis pasipriešinimas²⁰. Tiesa, miestiečiai palaikė glaudžius ryšius su kaime gyvenančiais artimaisiais ir susitikę pasidalydavo informacija. Vis dėlto objektyviai įvertinti aptariamo laikotarpio informacijos plitimo mastą ir poveikį gyventojams sunku, todėl bet kokios išvados nėra galutinės.

Atsakymą į klausimą, ar „amerikiečiai mus apgavo“, žadėdami pagalbą Lietuvos partizanams, pateikia ir informacija apie Lietuvos pasipriešinimo judėjimą, kuria disponavo JAV vyriausybės finansuojamos

radijo stotys. „Laisvosios Europos radijo“ dokumentai liudija, kad informacija buvo tik apytikslė – tokia, kokią buvo įmanoma gauti iš pavienių pagrindžio veikėjų, partizanų ir sugrįžusių vokiečių belaisvių. 1953 m. „Laisvosios Europos radijo“ valdybos informaciniame biuletenyje teigiama, kad 1944–1946 m. buvo gaunama daug pranešimų apie Lietuvos ginkluotąjį pasipriešinimą, o vėliau informacijos beveik nebeliko. Iš turimų duomenų nuspręsta, kad iki 1947 m. Lietuvos partizanai jau buvo beveik sunaikinti NKVD padalinių. Dokumente teigiama, kad 1949 m., kai prasidėjo kolektyvizacija, ginkluotojo pasipriešinimo padėtis dar labiau pablogėjo ir, be keleto išimčių, pagrindžio vadai šio kovos metodo atsisakė. „Jie [partizanų vadai. – *Aut.*] suvokė, kad kova beprasmė ir nėra jokios vilties artimiausioje ateityje sulaukti kokios nors pagalbos iš užsienio.“²¹ Pasipriešinimas šioje 1953 m. ataskaitoje laikomas labiau būsena nei veiksmu. Objektivos partizanų pajėgumų, Vakarų radijo transliacijų pradžios laiko skirtumo, Vakarų radijo laidų rengimo ypatybės ir netgi techninių pajėgumų, leidžiančių priimti Vakarų informaciją, trūkumas liudija, kad Vakarų radijo stotys negalėjo inicijuoti ir paskleisti „Vakarai mums padės“ mito.

Nors įrodyta, kad Vakarų radijo stotys laidų į okupuotą Lietuvą transliacijas pradėjo tada, kai pasipriešinimas Lietuvoje jau buvo beveik numalšintas, tikslinga išsiaiškinti, kokias Vakarų radijo laidas savo prisiminimuose ir pagrindžio spaudoje partizanai mini. Tuo laikotarpiu, be BBC ir Vatikano radijo, Lietuvoje galėjo būti girdimos ir Sovietų Sąjungą transliuojamos „Amerikos balso“ laidos rusų kalba (Lietuvai skirtos laidos lietuvių kalba, kaip minėta, pradėtos transliuoti 1951 m. vasario 16 d.), tačiau ir joms buvo taikomi anksčiau aprašyti JAV valstybės departamento nustatyti laidų ir Sovietų Sąjungą reikalavimai. Pavyzdžiui,

1948 m. balandžio 25 d. „Amerikos balso“ rusų redakcijos transliuotoje laidoje buvo perduodamas JAV pasiuntinio Maskvoje Walterio B. Smitho pokalbis su SSRS užsienio reikalų ministru Viačeslavu Molotovu. Laidoje pabrėžiama, kad Jungtinės Valstijos neturi jokių priešiškių ir agresyvių ketinimų SSRS atžvilgiu. Taip pat pranešama, kad JAV vyriausybė nori atkreipti dėmesį, jog tariamasis jos požiūris į Sovietų Sąjungą, koks jis vaizduojamas sovietinėje spaudoje, yra visiškai neteisingas²². Kitoje „Amerikos balso“ laidoje korespondentas Vašingtone nušviečia W. B. Smitho ir V. Molotovo pasidalijimą nuomonėmis. Kaip teigiama laidoje, pranešimo tikslas – paneigti Sovietų Sąjungos visam pasauliui skleidžiamas „dvi viena kitai prieštaraujančias iliuzijas“: pirma, pranešimus, esą JAV siekia karo ir pasirengimas jam vyksta siekiant ekonominio bendradarbiavimo su Europa, skiriant šiai finansinę paramą (turimas galvoje George'o Marshallo 1947 m. finansinės pagalbos Europai planas); antra, sovietų propagandos platinamus tvirtinimus, kad, „draskomos vidinių nesutarimų, nepasitenkinimo ir vidinio skilimo, JAV stovi ant ekonominio žlugimo slenksčio“²³. Laidoje pabrėžiama, kad tiek JAV prezidentas Harry S. Trumanas, tiek valstybės sekretorius G. Marshallas kiekviena proga daro pareiškimus, jog „JAV laiko plačiai atvertas duris susiklosčiusių problemų sprendimui su turimų priemonių pagalba“. Tarp Vašingtono politinių apžvalgininkų buvo paplitusi nuomonė, kad Sovietų Sąjungą labiau domina propaganda nei naujų būdų spręsti susidariusias tarptautinių santykių problemas paieškos²⁴. Toliau laidoje buvo įrodinėjama, kokių priemonių ėmėsi sovietų propaganda, siekdama diskredituoti JAV ir akcentuodama jos rengimąsi karui. W. B. Smitho ir V. Molotovo memorandumas „Amerikos balse“ buvo apžvelgiamas ir kartojamas kitose radijo

laidose kaip atsvara sovietų propagandai, siekiant parodyti SSRS veiksmų neatitikimą diplomatinėms normoms ir po tuo slepiamus ketinimus. Tad jeigu Lietuvos partizanus pasiekė šios „Amerikos balso“ rusų kalba transliuojamos laidos, jie galėjo gauti informacijos, kad Vakarai neigia karo su SSRS galimybę, ir pagal tai kurti savo geopolitinius vaizdinius, priešingus istoriškai susiformavusiems.

VAKARŲ PAGALBOS MITO FORMAVIMOSI PRIELAIDOS IR RAIDAI

Galima išskirti keletą ideologinių koncepcijų, kurios maitino plačiai tarp laisvės kovotojų paplitusius pagalbos iš Vakarų įsitikinimus. Visų pirma, tikėjimo Vakarais viltis kurstė tariaimi, jokio apčiuopiamo pagrindo neturintys amerikiečių pažadai padėti okupuotai Lietuvai, apie kuriuos užsimenama ir partizanų spaudoje, ir šiuolaikinėje Lietuvos istoriografijoje. Kaip liudija radijo transliacijų analizė, jokių realių amerikiečių pažadų nebūta. Taigi ši koncepcija, žvelgiant iš istorinės perspektyvos, atrodo nepagrįsta, tačiau laisvės kovų laikotarpiu buvo itin reikšminga tikintis Vakarų valstybių paramos.

Antroji koncepcija sietina su pačių partizanų įsitikinimu, kad Lietuva bus išvaduota. Ši viltis rėmėsi priimtais tarptautiniais dokumentais (Laisvės chartija) ir partizanam žinoma geopolitine padėtimi²⁵. Pasipriešinimo dalyviai ne tik tikėjo tarptautine teise ir moralia politika, bet ir, kaip daugelis Lietuvos gyventojų, palaikė vyraujančią įsitikinimą, kad naujas karas kils²⁶.

Trečioji koncepcija, kuri veikė Vakarų pagalbos mito raidą, buvo suformuota laisvės kovų dalyvių istorinės sąmonės modelio ir istorinės atminties kultūros. Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje gyveno karta, ne

tik menanti tarpukario Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį, bet ir pati prisidėjusi ginklu ginant Lietuvos valstybę. Nepriklausomybės kovų dalyviai dar prisiminė pagalbą atsikūrusiai valstybei, Vokietijos savanorius, JAV formuotą savanorių legioną ir 1941 m. Birželio sukilimą, kuris pavyko dėl prasidėjusio karo. Taigi nesenų įvykių atminimas buvo palankus formuotis minėtiems Lietuvos partizanų įsitikinimams. Žmonių atmintyje išlikę istoriniai vaizdiniai ir idėjos tuo metu darė poveikį kolektyvinei sąmonei ir padėjo partizanams išlaikyti įtaigą. Analizuojant Vakarų pagalbos partizanams mitą iš dabartinės perspektyvos, paprastai vertinamos tik pirmosios dvi – Amerikos pažadų ir pačių partizanų įsitikinimų – koncepcijos. Tuo tarpu nesenos istorinės atminties koncepcija, ne mažiau reikšminga mito susiformavimui ir paplitimui, dažniausiai ignoruojama.

Vakarų pagalbos viltys galėjo skatinti partizanus eiti į miškus, priešintis sovietų valdžiai kovojant iki paskutinio partizano. Įvairiais laisvės kovų laikotarpiais ši idėja Lietuvos partizanų buvo įvairiai vertinama, todėl, norint išsamiau panagrinėti amerikiečių pagalbos mito ištakas, tikslinga apžvelgti idėjos raidą ir virsmą įvairiais kovų etapais.

Pirmasis Lietuvos partizaninio judėjimo laikotarpis – 1944–1946 m. – laikomas pačiu sudėtingiausiu ir nepastoviausiu²⁷. Nors jau buvo susitelkę gausūs kovotojų būriai, bendros partizanų vadovybės dar nebuvo²⁸. Šiuo laikotarpiu partizanų kovos dvasią ypač palaikė tikėjimas, kad antroji sovietinė okupacija bus laikina, kad Vakarų šalys, nugalėjusios Hitlerį, iš okupuotų teritorijų išstums ir Staliną²⁹. Tokias viltis tarp partizanų skatino jų gaunamos žinios apie JAV prezidento Franklino Roosevelto ir Didžiosios Britanijos premjero Winstono Churchillio pareiškimus, patvirtinančius 1941 m. pasirašytos Atlanto chartijos, kuri deklaravo siekį atkurti suverenias okupuotų

tautų teises, svarbą. Šią žinią plačiai paskleidė pagrindinė Lietuvos spauda, todėl partizaninis judėjimas siekė išsilaikyti laukdamas karo pabaigos ir kada Vakarų valstybės tesės savo pažadą, taip pat išsikeldamas pagrindinį uždavinį – priešintis sovietų valdžiai. Taigi pirmajame partizaninių kovų etape daugiausia, ko buvo tikimasi iš Vakarų valstybių, tai, remiantis paskelbta deklaracija, atkurti teisinę valstybės suverenitetą. Nors susidarius naujai geopolitinei padėčiai buvo neįmanoma, kad pasikartos 1918–1919 ar 1941 m. įvykiai, partizanų viltys neatslūgo.

Kita Vakarų pagalbos mito transformacija tiesiogiai susijusi su pasaulio didžiosios politikos pokyčiais ir jų nulemta Lietuvos partizaninio judėjimo pajėgumų kaita penktojo dešimtmečio antrojoje pusėje. Po Antrojo pasaulinio karo Rytų ir Vakarų santykiuose dvejones sėjo tokie klausimai: ar, nugalėjus bendrą priešą, sąjunga su Vakaraais išsilaikys, ar vėl grįš į socialinių sistemų kovos būseną; ar pavyks Sovietų Sąjungai išlaikyti po karo išsiplėtusius saugumo interesus ir geopolitinius „trofėjus“ nesugadinant santykių su Vakaraais. Nuo atsakymų į juos priklausė sovietinės užsienio politikos ir propagandos kryptis. Šiuo pereinamuoju tarptautinių santykių laikotarpiu sovietinėje spaudoje nebuvo reiškiamas didesnis priešiško Vakarams, priešingai, buvo pabrėžiama, kad „tarp sąjungininkų viešpatauja visiškas vieningumas“³⁰. Netgi po nesėkmingos 1947 m. lapkričio mėn. vykusios Londono užsienio reikalų ministrų konferencijos sovietinėje spaudoje pasirodė žinutė, kad JAV prezidentas H. Trumanas mano, jog „JAV interesai nesusidūrė su Sovietų Sąjungos interesais, bet kartais kalbos ir vertinimo skirtumai sudarydavo sunkumų.“³¹ Akivaizdu, kad net ryškėjant pirmiesiems Vakarų valstybių ir Sovietų Sąjungos nesutarimams pastaroji dar nebuvo vėl paleidusi valstybinės propagandos kovos su Vakaraais mašinos. Tai

atsispindėjo ir partizanų viltyse – dauguma tikėjo, kad sovietai bus išstumti be karo.

W. Churchillio 1946 m. kovo 5 d. kalba Fultone, simbolizuojanti šaltojo karo pradžią, turėjo nesimbolinių padarinių. Visų pirma, pasikeitė Sovietų Sąjungos retorika – Vakarai iš sąjungininkų vėl virto priešininkais, sovietinėje spaudoje sparčiai plito ryškus antivakarietiškas. Kaip vienu iš informacijos šaltinių sovietinė spauda naudojosi ir partizanai. Tai liudija partizanų spaudoje skelbti faktai ir laisvės kovų dalyvių atsiminimai. Partizanų laikraščiuose minima, kad „[b]olševikai savo spaudoje kritikuoja ir smerkia „karo kurstytojus“, ypač amerikiečius.“³² Iš tiesų kiekvieną tarptautinių santykių krizę sovietų spauda vertino ypač griežtai, kaskart pabrėždama, kad Vakarai ketina pradėti karą. Tokios naujienos taip pat skatino partizanų viltis, kad prasidėjus Vakarų ir SSRS karui okupuotos Baltijos šalys bus išvaduotos. Mažai to, partizanai tikėjosi, kad karas gali kilti bet kada. Kaip žinome, laisvės kovotojai klausėsi radijo žinių, dėmesingai rinko medžiagą apie politinius įvykius. Nors, kaip liudija partizano Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraščio užrašai, partizanai netikėjo tuo, kas rašoma sovietinėje spaudoje³³, bet kaip tik ji buvo vienas pagrindinių informacijos šaltinių vertinant tarptautinių įvykių raidą. Visais kanalais gaunamuose pranešimuose buvo ieškoma netrukus prasidėsiančio karo ženklų. Skatinami Vakarų intervencijos ir greito išvadavimo vilties, Lietuvos partizanai drąsiai ėjo į miškus. Ginkluota kova turėjo Vakarams akivaizdžiai parodyti tautos pasiaukojimą nepriklausomybės siekiui³⁴. Svarbu paminėti, kad Vakarų intervencijos ir išvadavimo viltis buvo tik viena iš daugelio kitų pagrindinių priežasčių, skatinusių partizanus priešintis sovietiniam režimui.

Paaikšėjus, jog Vakarai artimiausiu metu ultimatyviai nereikalaus, kad Sovietų Są-

junga pasitrauktų iš užimtų Rytų Europos teritorijų, ir suvokiant, kad kovoje su kur kas gausesniu priešu netenkama daug kovotojų gyvybių, Lietuvoje nuspręsta pakeisti taktiką ir vengti nereikalingų mūšių. Prie geopolitinių priežasčių prisidėjo ir kitos – partizanų skaičiaus mažėjimas ir atsinaujinę masiniai trėmimai. Tokiomis aplinkybėmis Lietuvos partizaninis judėjimas perėjo į savo antrąjį etapą, kuriame daugiausia dėmesio buvo skiriama kovai su kolaborantais ir siekiui išlaikyti gyvą tautos laisvės viltį³⁵. Pavyzdžiui, laikraščio „Partizanų kova“ pagrindinė mintis – kova už egzistenciją, suverenitetą ir teisę būti. Tuo tarpu užsienio politinių įvykių apžvalgoje daugiausia vietos skirta JAV prezidento H. Trumano kalbos, pasakytos 1947 m. kovo 12 d., analizei ir išvadai, kad JAV užsienio politika perėjo į etapą, ruošiantį pasaulį komunizmo sunaikinimui³⁶. Akivaizdu, kad apie tiesioginę Vakarų valstybių pagalbą Lietuvai neužsimenama, tačiau buvo aktyviai svarstomos amerikiečių atominio ginklo galimybės. Tai liudija ir kitos pagrindiniame partizanų laikraštyje esančios užsienio žinių suvestinės (rengiamos pagal Vakarų ir Maskvos radijo pranešimus). Sekant ir chronologiškai aprašant pasaulio naujienas, tarp Lietuvos gyventojų ir partizanų pamažu įsitvirtino įsitikinimas, kad būsimas Vakarų ir Sovietų Sąjungos karas yra neišvengiamas. Tokiam įsitikinimui turėjo įtakos ir sovietų propaganda, kuri, tuo metu kalbėdama apie Vakarų agresyvumą, perėjo į aktyvaus antivakarietiško propagavimo stadiją. Tokias iliuzijas galėjo skatinti ir Vakarų radijo laidos rusų kalba, tuo metu intensyviai transliavusios žinias apie komunizmo grėsmę. Neatmestina ir tokia galimybė, kad Lietuvos partizanai, sekdami, apibendrindami ir interpretuodami informaciją iš Vakarų ir Sovietų Sąjungos, rado atramą savo įsitikinimams, jog galimi greiti geopolitiniai pokyčiai, o gal net naujas pasaulinis karas.

Iš antrojo laisvės kovų etapo partizanų spaudos ryškėja, kad buvo vis labiau laukiama karo. Iš pradžių buvo tikimasi arba bent Vakarų valstybių diktato jai. Tik su tuo buvo siejamas nepriklausomybės atgavimas ir pasipriešinimo prasmė. Stiprėjant šaltajam karui, tvirtėjo įsitikinimas, kad tik SSRS ir Vakarų šalių karas atneš Lietuvai nepriklausomybę³⁷. Tokia išvada buvo padaryta stebint pasaulio aktualijas. Tačiau, kad ir kokia ji buvo nepagrįsta, vienintelė pagalbos iš Vakarų forma, kurios tikėjosi partizanai, buvo karo su SSRS pradžia.

Nors kiekybinės kovotojų pajėgos mažėjo ir buvo keičiama kovos taktika, tačiau antrojo partizaninio karo etapo pabaigoje–trečiojo pradžioje judėjimas sustiprėjo organizacine prasme, ryškėjo apygardų vienijimosi siekis. Taip pat buvo pamėginta užmegzti glaudesnius ryšius su išeivijoje veikiančiomis organizacijomis, pirmiausia su Vyriausiuoju Lietuvos išlaisvinimo komitetu (VLIK'u). Kadangi palaikyti ryšius su užsieniu buvo sunku, o informacija apie padėtį Lietuvoje buvo prieštaringa, partizanų atstovų ir VLIK'o nuomonės kai kuriais klausimais išsiskyrė iš esmės³⁸. Išeivijoje paplitęs liberalusis laisvės kovotojų sparnas, kuris telkėsi aplink Stasį Lozoraitį, jau 1946 m. brandino mintį, kad atviras karas su okupantu yra tautos savižudybė, kad Vakarai „tikrai nesiruošia lieti savųjų kraujo dėl ašarų pakalnės prie rytinio Baltijos kranto“³⁹. S. Lozoraitis laiškuose partizaninio judėjimo nepalaikė, siūlė „pasyvaus pasipriešinimo taktiką“. Akivaizdu, kad Londone ir Paryžiuje susitelkusi lietuvių išeivija turėjo daugiau ir objektyvesnės informacijos apie tarptautinius santykius nei už geležinės uždangos likę miškuose kovojantys jų tautiečiai, kurie viltingai laukė karo. Tačiau sąlygas Lietuvoje diktavo okupacinė valdžia ir partizanai negalėjo vadovautis vien tik iš Vakarų gaunamais politinės informacijos

apie ginkluotos kovos neperspektyvumą fragmentais.

Trečiasis pasipriešinimo laikotarpis svarbus ne tik tuo, kad buvo sukurta viena partizanų organizacija – Lietuvos laisvės kovos sąjūdis, bet ir Lietuvos partizanų bandymais užmegzti ryšius su Vakarų šalių žvalgyba. Šie itin epizodiniai bei atsitiktiniai ryšiai taip pat buvo vertinami kaip galimas pasirengimas kariniam konfliktui – kaip informacijos apie padėtį Sovietų Sąjungoje, apie sovietų armiją, jos pajėgumus ir pan. rinkimas. Britų slaptoji tarnyba užmezgė ryšius su Lietuvos partizanų pagrindžiu 1946 m., o CŽV – 1950 m. JAV saugumo tarnybų ryšius su Lietuvos laisvės kovotojais ir rinktą apie juos informaciją liudija ir Nacionalinio laisvosios Europos komiteto parengtos padėties okupuotoje Lietuvoje ataskaitos. Kaip tik tokių ryšių rezultatas buvo Juozo Lukšos aprūpinimas radijo įranga, VLIK'o atsišaukimo kopijomis, 100 laikrodžių ir 10 000 dolerių, kurie buvo padalyti partizanų apygardoms⁴⁰. CŽV buvo įpareigojusi žvalgus užmegzti ryšį su tautiniu pagrindžiu ir paraginti rezistentus ruoštis ilgai kovai, tačiau, kiek įmanoma, vengti provokacijų ir aukų⁴¹. Ir pirmoji, ir visos kitos CŽV operacijos Baltijos šalyse buvo nesėkmingos, todėl 1951 m. nutrauktos.

Vakarų pagalbos Lietuvos partizanams mito kontekste lietuvių ryšiai su užsienio slaptosiomis tarnybomis turi ypatingą reikšmę. Įdomu, kad CŽV buvo gavusi JAV vyriausybės nurodymą „vykdyti slaptas operacijas, paramą pagrindiniams rezistentų judėjimams, partizanams, bėglių grupėms, kurios siekia išsivadavimo, bei teikti pagalbą vietos antikomunistams tose pasaulio šalyse, kurios siekė išsivadavimo“⁴². Visi veiksmai pagal šį nurodymą turėjo būti vykdomi taip, kad JAV vyriausybė galėtų paneigti bet kokią savo atsakomybę. Tačiau šis nurodymas galiojo tik informacijos rinkimui, o ne pasipriešinimui skatinti. Nors britų

ir amerikiečių slaptosios tarnybos Baltijos regione turėjo vien tik žvalgybinių interesų, tačiau jų parama neabejotinai darė teigiamą įtaką laisvės kovoms, nes galėjo užtikrinti reikiamą konspiraciją.

Nors akivaizdu, kad ryšiai su Lietuvos partizanais buvo mezgami siekiant išimtinai savų interesų, miškuose besislapstantys kovotojai tokius veiksmus galėjo įvertinti savaip. Juk valiuta, desantininkams patikėta radijo įranga jiems buvo apčiuopiama materialinė Amerikos pagalba. Tiesa, pamirštama, kad lėšos, kurias gabenė desantininkai, buvo VLIK'o, o ne CŽV. Okupacijos ir sovietų valdžios persekiojimo aplinkybėmis visi Vakarų veiksmai visiškai natūraliai galėjo būti partizanų pervertinti.

Dar vienas realus argumentas, galėjęs duoti peno partizanų viltims sulaukti pagalbos iš Vakarų demokratinių valstybių, buvo Atlanto chartija, kurioje įtvirtinta tautų apsisprendimo teisė ir kiti principai. Tvirtas JAV ir Didžiosios Britanijos požiūris į šį dokumentą laikytas būsimos pagalbos pavergtoms šalims garantija. Atlanto chartija buvo itin dažnai remiamasi partizanų pogrindžio spaudoje, atsišaukimuose, nors realiai Baltijos šalių klausimas iš didžiųjų derybininkų darbotvarkės buvo išstumtas dar baigiantis Antrajam pasauliniam karui⁴³. Amerikiečių „kalte“ geriausiai apibūdina prof. K. Girniaus žodžiai: „Nors Amerika tiesiogiai nekurstė partizanų ir nežadėjo karo prieš Sovietų Sąjungą, partizanai jautėsi Vašingtono apgauti ir apvilti. Jie nesuprato, kad aukštų Amerikos pareigūnų dažni pareiškimai apie laisvę, demokratiją, teisingumą, laisvo apsisprendimo teisę ir reikalą remti laisvės trokštančias tautas nereikšė konkretaus įsipareigojimo įgyvendinti šias vertybes, kad šitokie pareiškimai buvo sudėtinė savotiškos ideologijos ir politinės retorikos dalis, kartojama su dideliu patosu, bet grynai mechaniškai.“⁴⁴ Kaip tik

šiuo istoriniame kontekste susidėjusios tokios aplinkybės kaip istorinė partizanų patirtis ir atmintis, tarptautiniai įvykiai, idealistinis partizanų tikėjimas demokratijos vertybėmis, sureikšminti ryšiai su Vakarų valstybių žvalgyba ir nulėmė prielaidas atsirasti ir išplisti vilčiai, kad Vakarai padės Lietuvos partizanams.

PARTIZANAI IR JŲ VILTYS – „KARAS NEIŠVENGIAMAI BUS“

Nors įrodyta, kad objektyvių argumentų, leidžiančių tvirtinti, kad Vakarų radijo laidos paskatino Vakarų pagalbos mito atsiradimą ir paplitimą, nėra, o prielaidas mitui atsirasti sudarė pačių partizanų pasaulėžiūra, siekiant išsiaiškinti galimas mito kilmės ištakas, tikslinga apžvelgti ir kitus ne mažiau svarbius veiksnius, turėjusius įtakos pasipriešinimo kovų raidai. Tarp partizanų vyravusios nuotaikos, aplink vykstančių pokyčių vertinimas žvelgiant iš laisvės kovotojų atskaitos taško taip pat suvaidino lemiamą vaidmenį, kad plistų viltys sulaukti pagalbos iš Vakarų. Daugiausia informacijos apie partizanų pasaulėžiūrą ir buitį suteikia išlikusi jų pogrindžio spauda ir atsiminimai.

Analizuojant partizanų pogrindžio spaudą pastebima tendencija politinių žinių suvestinėse gaunamą iš užsienio ir Maskvos radijo informaciją interpretuoti savaip. Pavyzdžiui, partizanų laikraščio autoriai formavo skaitytojų nuomonę, kad įtampa tarp Vakarų demokratinių valstybių ir SSRS nuolat kyla. Tokia išvada buvo daroma remiantis radijo laidose (kaip minėta, tuo laikotarpiu Lietuvoje buvo galima girdėti tik BBC, Maskvos radijo laidas rusų kalba ir poros valandų per parą Vatikano radijo transliacijas lietuvių kalba) plačiai nušviečiamais tarptautiniais įvykiais. Pavyzdžiui, JAV paramą Graikijai 1947 m. partizanai

suvokė kaip „komunistinių galių izoliavimą“, neišvengiamai privesiantį prie karo su SSRS, ir vylėsi, kad šioje kovoje Lietuva nebus užmiršta⁴⁵. Partizaninėje spaudoje atrinktinai buvo ypač pabrėžiami įvykiai, turintys parodyti ir įtikinti, kad Vakarų šalių ir SSRS tonas griežtėja, tarpusavio nepakantumas didėja, konfrontacija stiprėja. Buvo tikimasi arba ginkluoto konflikto su Sovietų Sąjunga, arba bent Vakarų valstybių diktato jai. Tik su tuo buvo siejamas galimas nepriklausomybės atgavimas ir pasipriešinimo judėjimo tikslas – išsilaikyti nepaliekant Lietuvoje tuščios politinės erdvės⁴⁶. Kai kurios partizanų išvados, daromos interpretuojant pasaulio įvykius ir skelbiamos pogrindžio spaudoje, žvelgiant iš laiko perspektyvos, atrodo nepagrįstos. Nepagrįstai atrodo ir pogrindžio spaudos eskaluojamas beatodairiškas Vakarų valstybių ir SSRS karo, išvaduosiančio Lietuvą, laukimas. 1948 m. sausio 1 d. pagrindinis laikraštis „Partizanų kova“ drąsiai teigė: „[...] visos demokratinės šalys suskato į intensyvių karinių ruošimų Maskvos diktatūrai likviduoti. Konfliktas neišvengiamas ir aiškus.“⁴⁷ Kaip žinome, tuometinėje tarptautinėje arenoje JAV vykdoma užsienio politika – H. Trumano doktrina, G. Marshallo planas – erzino Sovietų Sąjungą, tačiau jokių aiškių ženklų, leidžiančių tvirtinti netrukus neišvengiamai kilsiant konfliktą, nebuvo.

L. Baliukevičius-Dzūkas, kuris paliko daugiausia rašytinių duomenų, padedančių atskleisti Lietuvos partizanų pasaulėžiūrą,ėjo Dainavos apygardos štabo Spaudos ir propagandos skyriaus vado pareigas, buvo atsakingas už pagrindinio laikraščio leidimą, esant galimybei klausėsi radijo laidų ir rengė politinių naujienų sąvadas. Vėliau L. Baliukevičius-Dzūkas tapo Dainavos apygardos vadu, kas jam sudarė galimybę matyti organizacines pasipriešinimo kovų problemas iš arti. 1947 m. birželio 30 d. dienoraštyje

jis rašė: „Pabaigėm spausdinti laikraštėlį. Gaila, kad negalėjom įdėti paskutiniųjų žinių apie Kominformo pasiūstą prakeikimą maršalui Tito. Šiomis dienomis malonu ir radijo klausytis, kaip tie velniai pradėjo tarp savęs pjautis. Nesinori tikėti, kad Tito atsispyrė Maskvai. Užvakar kažkoks austrų apžvalgininkas kalbėjo tema „Aš netikiu, kad bus karas.“ Savo išvedžiojimus jis parėmė tuo, kad Rusija, girdi, bijanti karo ir dėl to vengianti per daug išsišokti. Be to, rusai yra toli pažengę bakteriologinių tyrinėjimų srityje, dėl to patys amerikiečiai esą smarkiai suneraminti. Atseit ir viena pusė bijo, ir kita. Nėra ką ir bekalbėti, ką turėtų jausti lietuviai, girdėdami tokias kalbas.“⁴⁸ Būsimo karo, konflikto, susirėmimų mintis kaip klišė buvo nuolat kartojama partizanų spaudoje beveik iki pat pasipriešinimo kovų pabaigos neatsižvelgiant į tai, kad kasmet prognozuojamas lemtingas karas taip ir nekilo. Įrodymų nepagrįstumą partizaninėje spaudoje ir tarp pačių kovotojų galima aiškinti ne klaidingu faktų interpretavimu, o saviapgaulės ir vilties būtinybe siekiant tęsti nelengvą Tėvynės išlaisvinimo kovą. Partizaninėje pogrindžio spaudoje paplitę galimo karo argumentai buvo partizanų kovinę dvasią palaikanti priemonė. Tai, kad partizanų vadai realiai suvokė arba galėjo suvokti tarptautinę ir Lietuvos padėtį, liudija L. Baliukevičiaus-Dzūko dienoraščio įrašai: „Vyrams nušviečiau politinę padėtį. Man didžiausias vargas, kai aš turiu kam nors kalbėti apie politiką, juo labiau civiliams. Man atrodo, jog žmogus tarytum ir laukia, kada aš jam pasakysiu karo pradžios datą. Ką gali jiems pasakoti pagaliau? Apie konferencijas ir notas? Jie jų nesupranta. Politinę padėtį žmonės pratę vertinti pagal fantastiškus gandus. Sunku, pasiutusiai sunku pasakyti jiems ką nors raminančio. Jau daugiau kaip ketveri metai, kai juos mes guodžiam. Ne taip jau lengva kartoti tas pačias frazes. Štai ir aš, šiek tiek žinodamas

padėtį, nerandu, ką žmogui pasakyti, o ką kalbėti apie eilinį partizaną...“⁴⁹ Tai 1949 m. vasario 2 d. įrašas. Vadovaujantis partizanų vado teiginiais, galima spręsti, jog nuo pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos partizanų vadai pasitelkė menamo Vakarų ir Sovietų Sąjungos karo idėją, kad palaikytų eilinių žmonių ir partizanų viltį. Tolesni L. Baliukevičiaus-Dzūko dienoraščio įrašai taip pat liudija, jog jis suvokė, kad artimiausiu metu karo nebus, kad Vakarų valstybės žino okupuotų šalių padėtį, kad Lietuvos laisvės bylos svarstymas atidėtas iki kito karo pabaigos⁵⁰. Visame partizano Dzūko dienoraštyje vyrauja pesimistinės nuotaikos dėl galimo karo ir Vakarų pagalbos. Skeptiškai vertindamas sovietinę spaudą, pirmenybę jis teikė radijo transliacijoms, kurių klausydamas rengė įvykių suvestines pagrindiniam laikraščiu. Tačiau nuolat keičiant slapstymosi vietą, dėl pavojaus iškelti anteną ar paprasčiausio radijo imtuvo gedimo ir jų ne visada buvo galima klausytis. Vis dėlto gaunamos iš radijo informacijos užteko, kad būtų padaryta išvada, jog Vakarai į pagalbą neskubės: „[...] tie anglosaksiečiai diplomatai Maskvoje sprendžia milijonų likimą. Vargiai ar jie mus prisimena.“⁵¹ Vienas iš partizanų vadų Juozas Lukša, jau 1948 m. pasiekęs Vakarų su informacija apie pasipriešinimo kovas okupuotoje Lietuvoje, taip pat greitai įsitikino, kad Lietuvos partizanams neverta tikėtis greito Sovietų Sąjungos ir laisvojo pasaulio konflikto ar pagalbos pavergtoms tautoms⁵².

Vadovaujantis Vakarų pagalbos mito idėjomis, atrodytų, kad miškuose, žeminėse besislapstantys Lietuvos partizanai turėjo klausytis Vakarų radijo laidų, skatinančių priešintis sovietų okupantams ir teigiančių, kad „pavasari“ amerikiečiai ateis į pagalbą. Tačiau partizanų atsiminimai liudija ką kita – partizanų vadai daugiau ar mažiau teisingai suprato tarptautinę ir Lietuvos

padėtį. Netrukus kilsiančio Vakarų valstybių ir SSRS karinio konflikto viltį, o ne pagalbos iš Vakarų idėją pirmiausia palaikė patys partizanų vadai, siekdami pateisinti sunkius kovų išgyvenimus ir palaikyti kovotojų dvasią.

Siekiant atsakyti į klausimą, kodėl greito karo ir būsimo išsivadavimo vaizdinys taip paplito tarp partizanų, tikslinga pasitelkti pasaulinės istoriografijos pripažįstamo Gustavėo Le Bono įžvalgas, pateiktas panašiu laikotarpiu kaip ir Lietuvoje vykusios partizaninės kovos parašytoje knygoje „Minios psichologija“⁵³. Anot autoriaus, organizuotoje individų grupėje sąmoningos asmenybės išnyksta, o tokios grupės narių jausmai ir idėjos nukreipiami viena kryptimi⁵⁴. Turint omenyje Lietuvos partizanus, vyraujanti buvo kovos už laisvę ir greitai kilsiančio Vakarų ir SSRS karo laukimo idėja. Anot minios imlumą įtaigai ir patiklumą tyrusio G. Le Bono, lengvai atsirandančios ir individų grupėje plintančios legendos nėra vien beatodairiško patiklumo padarinys. Legendos atsiranda minios vaizduotei perkeičiant ir iškreipiant įvykius. G. Le Bonas, remdamasis savo stebėjimais, įrodė, kad minia mąsto vaizdiniais, kurių kiekvienas sukuria kitus vaizdinius, logiškai nesusijusius su pirmuoju. Taigi protas suvokia, kad vaizdiniai nelogiški, tačiau minia to nesupranta ir tikrą faktą apraizgo vaizduotės pramonais. Minia gali neatskirti subjektyvumo nuo objektyvumo ir susikurtus vaizdinius, kurie dažniausiai tik iš dalies susiję su faktu, laiko tikrove⁵⁵. Vertinant greitos Vakarų pagalbos mito idėją tokiomis kategorijomis, paaiškėja, kad realių argumentų tikėtis greito išvadavimo ar pagalbos ginkluotai kovai Vakarų radijas negalėjo skatinti net jeigu ir būtų transliavęs panašią informaciją. Partizanų vadai buvo susipažinę su to meto tarptautine padėtimi, tačiau kovos beviltiškumo akivaizdoje nenorėjo nuvilti laisvės kovotojų. Taigi ėmus

veikti ir minios psichologijos dėsniams, pasipriešinimo dalyviai susikurtą pagalbos iš Vakarų ir būsimo išsivadavimo vaizdinį laikė tikrove. Susiklostė aplinkybės, kai norimi dalykai buvo suvokiami kaip esami, buvo ieškoma menkiausios užuominos, kuri patvirtintų iliuziją. Psichologinė partizanų būseną, beprasmės kovos baimė ir to nulemta kiek iškreipta pasaulio įvykių percepcija suvaidino kone lemiamą vaidmenį Vakarų pagalbos mito atsiradimui ir paplitimui.

Pasibaigus partizaniniam karui įsitikinimas, kad amerikiečiai skatino eiti į miškus, tik stiprėjo. Valdžios akyse tai buvo ne tik ideologinis karo su Vakaraais ginklas, kuris demoralizavo visuomenę atimdamas viltį, bet ir Vakarų radijo kontrolės pateisinimas. Pajungtai ir gerokai apnaikintai to meto Lietuvos visuomenei tai buvo ne tik vienas iš patirto pralaimėjimo paaiškinimų, bet ir vienas iš pretekstų laikinai prisitaikyti prie režimo ir laukti kito išsivaduoti tinkamo momento. Lietuvos visuomenėje vyraujantis įsitikinimas, kad amerikiečiai skatino partizanus eiti į miškus, leido sovietų valdžiai pagrįsti savo legitimumą, kadangi jei ne amerikiečiai, tai kitų priežasčių ginkluotam pasipriešinimui tariamai ir nebuvo. Mito tinklas turėjo padėti sugaudyti abejojančiuosius ir neprileisti jų prie uždraustos temos – kovos už valstybingumą.

IŠVADOS

1. Vakarų radijo transliacijų į Sovietų Sąjungą pradžios laikas, turinys ir techninių galimybių jo klausytis trūkumas liudija, kad Vakarų radijo stotys tiesiogiai neturėjo galimybės prisidėti prie Vakarų pagalbos partizanams pažadų skleidimo. Be to, JAV radijo stotys į Sovietų Sąjungos okupuotas šalis transliavo laidas, rengiamas pagal specialias administracijos nustatytas instrukcijas, kurios griežtai draudė skatinti bet kokių pavergtų šalių gyventojų pasipriešinimą ar suteikti jiems išlaisvinimo viltį.

2. Vakarų pagalbos mito atsiradimui ir raidai pirmiausia turėjo įtakos pačių partizanų įsitikinimas, kad tarp SSRS ir laisvojo pasaulio netrukus neišvengiamai kils karas, ir nesena istorinė Lietuvos patirtis.

3. Partizanų vadai žinojo tikrąją tarptautinę padėtį ir pamažu suvokė, kad beviltiška laukti greito Vakarų valstybių ir SSRS konflikto, išlaisvinsiančio okupuotas tautas, tačiau geopolitinio vienišumo ir nuolatinio pavojaus gyvybei sąlygomis siekdami palaikyti partizanų kovinę dvasią Vakarų pagalbos idėjos neneigė. Ekstremaliomis siekio išgyventi sąlygomis pradėjusi veikti minios psichologija nulėmė Vakarų pagalbos mito sklaidą ir gajumą tarp partizanų ir Lietuvos visuomenėje.

4. Sovietų valdžia pasitelkė ideologiškai antivakarietišką mitą, kad pateisintų Vakarų radijo kontrolę ir įtvirtintų sovietinio režimo legitimumą Lietuvoje.

Nuorodos

- ¹ K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius, 1990.
- ² Ibid., p. 343–360.
- ³ R. Pleikys, „Radijo cenzūra Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje 1948–1988 metais“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 2 (6), p. 136–139 [prieiga internete: <http://www.radiojamming.puslapiai.lt/article_lt.htm>, žiūrėta 2014-05-15].
- ⁴ A. Puddington, *Broadcasting Freedom: The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*, Lexington, 2000; A. Johnson, *Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond*, Stanford, 2010; R. Cummings, *Cold War Radio: The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950–1989*, North Carolina, 2009; tas pats, „Radio Free Europe’s „Crusade for Freedom”: Rallying Americans Behind Cold War Broadcasting, 1950–1960“, *Cold War Broadcasting: Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*, New York, 2011.
- ⁵ N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija 1944–1953 metais*, Vilnius, 1989.
- ⁶ L. Baliukevičiaus-Partizano Dzūko dienoraštis, Vilnius, 2002.
- ⁷ R. Pleikys, op. cit., p. 137.
- ⁸ *Cold War Broadcasting Impact. Conference at Stanford University, October 13–16, 2004*, p. 13.
- ⁹ R. Pleikys, op. cit., p. 57.
- ¹⁰ Plačiau apie lietuvių išeivių vaidmenį „Laisvosios Europos“ radijo laidų transliacijoms žr. I. Arlauskaitė-Zakšauskienė, „Laisvosios Lietuvos komiteto veikla JAV“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2013, Nr. 31, p. 115–138.
- ¹¹ R. Cummings, op. cit., p. 25.
- ¹² E. Hobsbawm, *Kraštutinių amžių. Trumposios XX amžius: 1914–1990*, Vilnius, 2000, p. 267.
- ¹³ „Laisvosios Europos radijo“ 1952 m. vasario 6 d. tarnybinė atmintinė „Už ir prieš „Laisvės radijo“ transliacijas į Baltijos šalis“, Huverio instituto archyvas, RFE/RL Inc. Corporate Records, d. 270.7, ap. 7.
- ¹⁴ Ibid., l. 4.
- ¹⁵ R. Johnson, op. cit., p. 69.
- ¹⁶ Ibid., p. 77.
- ¹⁷ R. Johnson Ross, E. Parta, *Cold War Broadcasting: Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*, Central European University Press, 2011, p. 8.
- ¹⁸ Ibid., p. 20.
- ¹⁹ Nacionalinio laisvosios Europos komiteto 1952 m. vasario 6 d. memorandumas dėl radijo laidų į Baltijos šalis, Huverio instituto archyvas, RFE/RL Inc. Corporate Records, d. 270, ap. 7.
- ²⁰ J. R. Bagušauskas, „Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais“, *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 2 (10) [prieiga internete: <<http://www.genocid.lt/Leidyba/10/juozapas.htm>>, žiūrėta 2012-09-11].
- ²¹ „Laisvosios Europos radijo“ 1953 m. spalio 8 d. tarnybinė atmintinė „Laisvosios Europos radijo“ transliacijos į Baltijos šalis“, Huverio instituto archyvas, RFE/RL Inc. Corporate Records, d. 270, ap. 8.
- ²² „Amerikos balso“ 1948 m. balandžio 25 d. stenograma, Huverio instituto archyvas, „Amerikos balso“ kolekcija, d. 5.
- ²³ „Amerikos balso“ 1948 m. gegužės 14 d. Rusų skyriaus laidos stenograma, ibid., l. 3.
- ²⁴ Ibid., l. 4.
- ²⁵ K. Girnius, op. cit., p. 346–352.
- ²⁶ A. Ramanauskas-Vanagas, *Daugel krito sūnų...*, Vilnius, 1991, p. 506.
- ²⁷ *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 16.
- ²⁸ J. Daumantas, *Partizanai*, Vilnius, 1990, p. 57.
- ²⁹ J. Brazaitis, *Vienui vieni*, Vilnius, 1990, p. 109.
- ³⁰ „Amerikiečių radijas apie Tarybų Sąjungos karo stovio paskelbimą Bulgarijai“, *Tiesa*, 1944, rugsėjo 7, p. 4.
- ³¹ „Trumeno pareiškimas spaudos konferencijoje Tiptonvilyje“, *Tiesa*, 1945, spalio 11, p. 4.
- ³² J. Brazaitis, op. cit., p. 133.
- ³³ L. Baliukevičiaus-Partizano Dzūko dieno-raštis, p. 66.
- ³⁴ K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Čikaga, 1987, p. 347.
- ³⁵ Ibid., p. 186.
- ³⁶ A. Jakubčionis, „Būties amplitudė“, *Istorija*, 1996, t. 34, p. 128.
- ³⁷ Ibid.
- ³⁸ B. Gailius, *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius, 2006, p. 13.
- ³⁹ N. Gaškaitė, op. cit., p. 6.
- ⁴⁰ A. Anušauskas, G. Sviderskytė, *XX amžiaus slaptieji archyvai*, Vilnius, 2008, p. 147.
- ⁴¹ Ibid., p. 148.
- ⁴² Ibid., p. 147.
- ⁴³ J. Daumantas, op. cit., p. 450.
- ⁴⁴ K. Girnius, op. cit., p. 358.

- ⁴⁵ A. Jakubčionis, op. cit., p. 128.
⁴⁶ Ibid.
⁴⁷ Ibid., p. 129.
⁴⁸ L. Baliukevičiaus-Partizano Dzūko dieno-raštis, p. 27.
⁴⁹ Ibid., p. 80.
⁵⁰ Ibid., p. 84.
⁵¹ Ibid., p. 41.
⁵² J. Daumantas, op. cit., p. 407.
⁵³ G. Le Bon, *Minios psichologija*, Vilnius, 2011, p. 29.
⁵⁴ Ibid.
⁵⁵ Ibid., p. 45.

Gauta 2014 04 30
 Vilniaus universitetas,
 Universiteto g. 3,
 Vilnius

Inga Arlauskaitė-Zakšauskienė

ANALYSIS OF THE MYTH ON WESTERN AID TO LITHUANIAN PARTISANS

Summary

There were many factors which affected the emergence of the statement on “western aid”: the Soviet propaganda, communist terror, Lithuanian partisans, Western radio stations, Western intelligence services and others. In order to understand how the hope to receive help from the West spread among partisans, the geopolitical and historical space of the time must be assessed from several perspectives – starting from the dynamics of international relations after WWII finishing with the mentality of freedom fighters and the factors that shaped the outlook of partisans as individuals.

In the 1940s, five western radio stations could be received in the territory of Soviet Lithuania: Vatican Radio, BBC, Voice of America, Radio Free Europe and Radio Liberty. The British radio station BBC never had a Lithuanian language service and did not broadcast in Lithuanian, but partisans could listen to broadcasts in the Russian language. As testified by the partisan underground press and memoirs, the BBC was one of the main sources of objective information from the West. As the BBC had strict rules for its programmes, this broadcaster could not contribute to the dissemination of the myth regarding Western aid to the occupied countries.

On 16 February 1951, the US Voice of America started broadcasting in the Lithuanian language. Due to its association with the Department of State Security, this radio station was treated by the Soviet Union as a tool of official US policy. Because of its late start in broadcasting in the Lithuanian language and dependence on the dynamics of the US–USSR relationship, the Voice of America could not have initiated

the idea of Western aid to the partisans. The Soviet Union was most critical of the US radio stations Radio Liberty and Radio Free Europe, which started broadcasts in the Lithuanian language only in the early seventies, when the resistance struggle was long over and the strict radio rules and censorship did not allow these radio stations to contribute to the dissemination of the myth on Western aid.

The belief of partisans that Lithuania would be freed, based on international documents (Freedom Charter) and the well-known geopolitical situation, could have determined the hope that soon the countries of the East and the West would be at war. The development of the Western aid myth, therefore, was formed by the model of historical consciousness of freedom fighters and the culture of historical memory. After WWII, people in Lithuania not only remembered the interwar period of Lithuanian independence, but many also participated in the armed defence of the state of Lithuania in 1918–1919. Participants of the independence struggle still remembered their own help to the re-established state, German volunteers, American legion of volunteers, and the 1941 June Uprising, which succeeded due to the outbreak of WWII. The memory of recent events was favourable for the emergence of the said beliefs of Lithuanian partisans. Historical images and ideas preserved in the memories of the people of that time influenced the collective consciousness and helped partisans to remain persuaded and contributed to their hope that in the event of war between former allies, Western countries would liberate Lithuania.